

Wijaczka, Jacek

"Kultureller Austausch. Bilanz und Perspektiven der Frühneuzeitforschung", hrsg. von Michael North, Köln-Weimar-Wien 2009 : [recenzja]

Czasy Nowożytne 24, 301-305

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KULTURELLER AUSTAUSCH. BILANZ UND PERSPEKTIVEN DER FRÜH-NEUZEITFORSCHUNG, HERAUSGEGEBEN VON MICHAEL NORTH, BÖHLAU VERLAG, KÖLN–WEIMAR–WIEN 2009, SS. 432

W czasach powszechnej globalizacji, z permanentnie zmieniającym się sposobem komunikowania, od ponad dwóch dziesięcioleci wymiana kultury (ewentualnie transfer kultury) stała się przedmiotem badań licznych dyscyplin naukowych. W tym właśnie czasie badanie „transferu kultury” stało się nawet samodzielną dyscypliną badawczą. Jej geneza wiąże się z początkiem lat osiemdziesiątych XX w. i porównawczymi badaniami dziejów Niemiec i Francji, których inicjatorami byli Michael Espagne i Michael Werner. Oni to stworzyli pojęcie *transfers culturels* i dali mu podłoże teoretyczne.

W 2004 r. ukazał się, wydany również przez Böhlau Verlag, tom poświęcony wymianie kultury między Europą Zachodnią a obszarem Morza Bałtyckiego w czasach wczesnonowożytnych¹. Recenzowany tom można uznać za jego kontynuację. Zawiera teksty referatów wygłoszonych w trakcie siódmej konferencji zorganizowanej przez Komisję Wczesnonowożytną (Arbeitsgemeinschaft Frühe Neuzeit), funkcjonującą w ramach Verband der Historikerinnen und Historiker Deutschalands. Sesja odbyła się 20–22 września 2007 r. w Greifswaldzie. Uczestnicy konferencji obradowali w czterech sekcjach, mających własny zakres tematyczny. Materiały z tamtejszych obrad zostały podane do druku w 2009 r.

Całość tomu została skoncypowana w ten sposób, aby z jednej strony przedstawić proces wymiany kultury, z drugiej zaś – potencjał badań wczesnonowożytnych do jej analizy. W związku z tym książka podzielona została na sześć części, z których każda poświęcona została określonemu kręgowi tematycznemu. Całość uzupełnia wstęp pióra redaktora tomu Michaela Northa oraz kilkanaście ilustracji zamieszczonych w poszczególnych artykułach.

W części pierwszej, teoretycznej, zamieszczono pięć artykułów. W pierwszym z nich Wolfgang Schmale (*Kulturaustausch und kulturelle Transfers in der Frühen Neuzeit*) podkreślił, że transfer i wymiana nie oznaczają tego samego. Wskazał również na to, że od czasu renesansu następowały po sobie kolejne modele kultury, najpierw włoski (XV–XVII w.), następnie francuski (XVII–XVIII w.), angielski (druga połowa XVIII w.), amerykański („około 1800”), niemiecki (w drugim i trzecim ćwierćwieczu XIX w.), przemieszane w XIX w. z „mniejszymi“ modelami kultury, a mianowicie niderlandzkim, hiszpańskim, szwedzkim i rosyjskim. Michael Werner (*Zum theoretischen Rahmen und historischen Ort der Kulturtransferforschung*) z kolei zaprezentował stworzoną przez siebie i Bénédicta

¹ *Land und Meer. Kultureller Austausch zwischen Westeuropa und dem Ostseeraum in der Frühen Neuzeit*, red. M. Krieger, M. North, Köln–Weimar–Wien 2004.

Zimmermana ideę nazwaną *Histoire croisée*, służącą do analizy historycznych procesów wymiany, procesów, które jednocześnie przebiegały na płaszczyźnie lokalnej i globalnej. Potrzebę zastosowania koncepcji „wymiany kultury” w badaniach nad dziejami Żydów zasygnalizowała Martina Steer (*Kultureller Austausch in der jüdischen Geschichte der Frühen Neuzeit*). Z kolei Cornel Zwierlein (*Die Auswirkung von spital turn und Kulturtransferheuristiken auf das Epochenkonzept „Frühe Neuzeit“, exemplifiziert anhand der Transfers des Versicherungsprinzips*) zwrócił uwagę na pewną dychotomię w dotychczasowych badaniach nad czasami wczesnonowożytnymi. Według niego nie chodzi o to, aby stwierdzić równoczesność nierównoczesności, lecz o przeanalizowanie przeplatania się tych różnych płaszczyzn.

Na temat definicji wymiany kultury lub transferu kultury rozgorzała naukowa dyskusja i pojawiły się rozmaite definicje. Peter Burke (*Translating Knowledge, Translating Cultures*) stwierdził, że pojęcie „transfer” nie dotyczy w rzeczywistości spotkania (różnych) kultur, ponieważ informacje na ich temat płyną w różnych kierunkach. W związku z tym zaproponował używanie pojęcia „wymiana kultury” (*cultural exchange*), a jeszcze lepiej „wymian kultury” (*cultural exchanges*), argumentując, że pojęcie „wymiana kultury” może sugerować, że dobra kultury przenoszone są w mniej lub bardziej niezmienionej formie. To jednak stawia poza zainteresowaniem badawczym aktywną recepcję. Idee bowiem, dzieła sztuki lub zachowania społeczne nie są w prosty sposób przejmowane przez nowe otoczenie, do którego docierają. Proces ten przebiega raczej w ten sposób, że określone dobro kultury zostaje „udomowione” lub „regionalizowane”. Dopiero ów akt „kulturowego tłumaczenia”, tzn. świadomej lub nieświadomej zmiany zawartości znaczeniowej transferowanej kultury, umożliwia jej recepcję.

Wymiana kultury w ramach nacji niemieckiej (*Kulturelle Austausch innerhalb der deutschen Nation*) to tytuł drugiej części, zawierającej cztery artykuły. Chodziło w niej przede wszystkim o odpowiedź na pytanie, jakie procesy transferu zachodziły wewnątrz niejednorodnej, federacyjnie zorganizowanej wczesnonowożytnej nacji niemieckiej i jakie miały znaczenie dla jej kształtowania. Georg Schmidt (*Kulturelle Austausch innerhalb der deutschen Nation*) wskazał w swym artykule na stałą wymianę ponad politycznymi, wyznaniowymi i regionalnymi granicami oraz wywodzącymi się z tego procesami upodabniania się, nie zakładając jednak przy tym linearnego rozwoju. Wprost przeciwnie, silne ruchy migracyjne, do których doszło w czasach wczesnonowożytnych, jak wskazał Matthias Asche na przykładzie hugenotów (*Glaubensflüchtlinge und Kulturtransfer: Perspektiven für die Forschung aus der Sicht der sozialhistorischen Migrations- und der vergleichenden Minderheitenforschung*), przyczyniały się nie tylko do wymiany kultury, lecz także do tworzenia osobnych społeczności w Rzeszy. Związki między szkołami a uniwersytetami przyczyniły się, według Thomasa Töpfera (*Bildungsschichte, Raumbegriff und kultureller Austausch in der Frühen Neuzeit. „Bildungslanschaften” zwischen regionaler Verdichtung und europäische Ausstrahlung*) do powstania „Bildungslanschaften”, takich jak wittenberski luteranizm, heidelberski kalwinizm i hallski pietyzm, które rozprzestrzeniły się po całej Rzeszy, nie były jednak czynnikiem integrującym narodu i państwa. Nawet system prawny jako rzekomy czynnik integracyjny i ujednociający otwierał wobec konkurujących ze sobą systemów prawnych wielorakie możliwości transferu wartości i recepcji zmian wartości (Nicole Grochowina, *Wertetransfer durch Rechtsprechung. Aspekte der national en Rechtskultur um 1800*).

Część poświęconą władzy jako pośrednikowi w wymianie kultury otwiera tekst autorstwa Stefana Brakensieka (*Herrschaftsvermittlung als kultureller Austausch*), który zaproponował, aby właśnie owo pośrednictwo rozumieć jako „kulturellen Austausch”, ponieważ chodzi w nim o przekazywanie i przyjmowanie (lub odrzucenie) różnych wartości na płaszczyźnie terytorialnej lub społecznej. Idąc tym śladem, Karin Gottschalk (*Herrschaftsvermittlung als kultureller Austausch? Lokalverwaltung und Verwaltungskultur in der Landgrafschaft Hessen-Kassel im 18. Jahrhundert*) przebadła kulturę zarządzania i administrację lokalną w księstwie Hessen-Kassel w XVIII w., co pozwoliło jej stwierdzić, że kulturalny i społeczny dystans między lokalnymi urzędnikami a urzędami centralnymi w tymże stuleciu znacznie się zmniejszył. Przy czym urzędnicy lokalni byli wówczas nie tylko pośrednikami, lecz także adresatami nowych rozporządzeń administracyjnych i postępowania administracyjnego. Podobne badania, odnośnie do Inflant polskich, przeprowadził Bogusław Dybaś (*Zwischen Warschau und Dünaburg. Die adeligen Würdenträger In den livländischen Gebieten der Polnisch-Litauischen Republik*), a András Vári dla wschodniowęgierskiego komitatu Szatmar (*Herrschaftsvermittlung im Ungarn des späten 18. Jahrhunderts. Ein Magnat, der technische Fortschritt, die Bauern, der Komitasadel und ein Komitatsbeamter zwischen allen Fronten*). W Inflantach polskich miejscowa szlachta przyjęła korzystny dla niej model kultury szlacheckiej polsko-litewskiego państwa za pośrednictwem miejscowych szlacheckich urzędników. Natomiast węgierska szlachta komitatu Szatmar bojkotowała płynące od władz centralnych projekty modernizacji gospodarczej. Na końcu tej części zamieszczony został podsumowujący ją tekst autorstwa Heiko Droste.

Profesjonalna wiedza w trakcie wymiany kultury była generowana i rozpraszana. Wolfgang E. J. Weber przedstawił rozchodzenie się profesjonalnej wiedzy we wczesnonowożytnej Europie (*Zur Kommunikation professionellen Wissens im frühneuzeitlichen Europa. Ansätze, Medien, Transformationen*). Z kolei Stefan Paulus (*Zwischen Kontinuität und Wandel. Deutschsprachige Architekturtraktate an der Schwelle vom Mittelalter zur Neuzeit*) na przykładzie architektury wskazał na problemy związane z transferem kultury, a przede wszystkim na to, jak trudno może kształtować się adekwatne uchwylenie jakościowych różnic w transferze kultury.

Hans-Uwe Lemmel (*Medizinisches Wissens zwischen Text und Bild am Beispiel des Rostocker Humanisten Nikolaus Marschalk*) przedstawił sposób, w jaki opublikowany około 1300 r. we Włoszech traktat Mondiosia został recypowany i wydany w oficynie drukarza Nikolausa Marschalka w Rostocku na początku XVI w. Zaopatrzone on został przez Marschalka we własny program kształcenia, a jego przeróbka wskazuje, że mniej chodziło o potrzeby nauczania praktycznej anatomii, a bardziej o podkreślenie humanistycznej uczoności wśród północnoniemieckich humanistów. Przynajmniej w tym zakresie przyswajaniu i przenoszeniu wiedzy na temat handlu wśród południowoniemieckich synów kupieckich poświęcony został artykuł Marka Häberleina (*Aneignung, Organisation und Umsetzung von Kaufmannswissen in Süddeutschland im 16. und 17. Jahrhundert*). Wiedzę ową nabywali najczęściej w trakcie dłuższych pobytów w Wenecji lub Antwerpii, przy czym oprócz poznawania obcych języków istotną rolę odgrywało nabycie umiejętności współpracy z kupcami innej narodowości.

Wiele interesujących możliwości analizy dynamiki wymiany kulturalnej i jej przetwarzania oferuje, według Dagmar Freist, przebadanie sieci połączeń we wczesnonowożytnej

Europie (*Netzwerke und Kulturtransfer in der Frühen Neuzeit*). Da się to przede wszystkim stwierdzić przy transferze materialnym. Marika Keblusek zilustrowała potencjał takich badań na przykładzie wczesnonowożytnego handlu książkami (*Commerce and Cultural Transfer. Merchantes as Agents in the Early Modern World of Books*). Klas Nyberg (*Cultural Transfer and the "Skeppsbron nobility" in 18th Century Stockholm. Foreign Merchants as Intermediaries in the Introduction of New Wares*) na przykładzie mieszkającej w Sztokholmie w XVIII w. grupy bogatych, zachodnioeuropejskich i miejscowych kupców, ukazał, jak stymulowała ona budowę i rozwój szwedzkiego przemysłu tekstylnego jeszcze przed okresem industrializacji. Widać na tym przykładzie, jak osiedlenie się grupy obcych kupców rozwijało wśród miejscowej ludności zainteresowanie recepcją obcych dóbr kultury. Jakby dla przeciwwagi Kim Siebenhüner (*Kostbare Güter globaler Herkunft. Der Juwelenhandel zwischen Indien und Europa*) przedstawił małą, ale mocno ze sobą powiązaną grupę europejskich agentów, którzy zajmowali się międzynarodowym handlem szlachetnymi kamieniami. Grupy, która była mocno uzależniona od handlarzy kamieniami szlachetnymi, szlifierzy diamentów i złotników na Półwyspie Indyjskim.

Globalna sieć była przedmiotem zainteresowania artykułów tworzących ostatnią część recenzowanego tomu, a dotyczących wymiany kultury pomiędzy Europą a pozostałymi częściami świata. Według Renate Pieper (*Kulturaustausch zwischen Europa und Außereuropa in der Frühen Neuzeit*) da się w tych badaniach doskonale uchwycić proces transformacji „obcego” w „swojego” i odwrotnie, a to z tego powodu, że dystans geograficzny i różnice kulturowe były o wiele większe niż w samej Europie i w tamtejszej wymianie. Poświadcza to przykład Meksyku i zmian, jakie zaszły tam bezpośrednio po hiszpańskiej konkwiście. Max Medow (*The Aztecs at Ambras. Social Networks and the Transfer of Cultural Knowledge of the New World*) zaprezentował anonimowy, ale najprawdopodobniej powstały w Augsburgu obraz weselny, na którym widać, jak materialna kultura Indian zintegrowana została z materiałem starotestamentowym. Obraz ten odzwierciedlał zainteresowanie Ameryką, jakie pojawiło się w południowej Europie i w północnych Niemczech. Meksyku dotyczy również kolejny artykuł, z tym że Horst Pietschmann („*Kulturtransfer“ im kolonialen Mexiko. Das Beispiel von Malerei und Bildlichkeit im Dienste indigener Konstruktionen neuer Identität*) zajął się europejskimi elementami, jakie pojawiły się w malarstwie i rzeźbie meksykańskiej.

Dwa ostatnie artykuły w tomie poświęcone zostały wymianie globalnej na płaszczyźnie kultury materialnej. Markus Neuwirth (*Diplomatischer Austausch und globaler Kunsthandel um 1600*) wskazał na fakt, że od początku europejskiej ekspansji (posłużył się przede wszystkim przykładem ekspansji Portugalczyków) kupowano nie tylko dobra kultury ze wszystkich obszarów produkcyjnych, lecz także miejscowi rzemieślnicy w Indiach i Afryce pracowali bezpośrednio dla europejskiego klienta. Tak samo miejscowi twórcy przejmowali europejskie elementy w ich produkcji na rynek lokalny. Do regularnego przyjęcia czysto europejskiej kultury mieszkaniowej doszło dopiero w drugiej połowie XVIII w., na co wskazał na przykładzie południowoindyjskiego wybrzeża Martin Krieger (*Koloniale Wohnkultur an der Koromandelküste zwischen 17. und 19. Jahrhundert. Von der Faktorei-Epoche zur territorialen Expansion*).

Artykuły zawarte w omawianym tomie wskazują wyraźnie na to, że historycy zajmujący się badawczo czasami wczesnonowożytnymi muszą się pożegnać z dotychczas dominującym w literaturze przedmiotu obrazem „transferu kultury” jako transferu ze strony sil-

niejszego w stronę słabszego partnera. Naturalnie czynnika siły (władzy) nie można tracić z pola widzenia.

Praca została wydana w bardzo ładnej szacie graficznej. Zastrzeżenia można mieć jedynie do tego, że przypisy nie zostały umieszczone na dole każdej strony, ale na końcu każdego tekstu, co zdecydowanie utrudnia percepcję, tym bardziej, że praca ma charakter wybitnie naukowy.

JACEK WIJACZKA
Toruń